

Лекція 2 **ГОСПОДАРСЬКЕ ЗАКОНОДАВСТВО**

§ 1. Поняття, ознаки та особливості господарського законодавства

Норми господарського права як загальні правила поведінки суб'єктів господарських відносин функціонують завдяки своїй нормативній формі — формі нормативних актів. Саме у формі нормативних актів норми господарського права приймаються, вивчаються і застосовуються, тобто функціонують як загальні обов'язкові правила господарювання. Відповідно господарське законодавство загалом можна визначити як систему нормативних актів, які згідно із законом є інституційними джерелами господарського права. Основними джерелами господарського права є саме закони та інші нормативні акти. Такі форми права, як звичай, судовий прецедент, у цій сфері застосовуються рідко.

Система господарського законодавства загалом обумовлена предметом регулювання. Офіційно межі цього предмета сьогодні визначені у кодифікованому нормативному акті — Господарському кодексі України.

Згідно зі ст. 1 ГК цей Кодекс визначає основні засади господарювання в Україні і регулює господарські відносини, що виникають у процесі організації та здійснення господарської діяльності між суб'єктами господарювання, а також між цими суб'єктами та іншими учасниками відносин у сфері господарювання.

Отже, предметом господарського законодавства є господарські відносини, тобто відносини між організаціями щодо виробництва і реалізації (поставки, купівлі-продажу, міни) продукції, відносини у капітальному будівництві, відносини у закупівлі сільськогосподарської продукції в аграрних товаровиробників (агropідприємств та фермерських господарств), відносини організацій всіх видів транспорту з клієнтами та між собою, відносини у державному страхуванні, зовнішньоекономічній діяльності тощо. Це точка зору представників теорії господарського права. Згідно з нею господарське законодавство являє собою самостійну галузь — систему нормативних актів, правила яких регулюють господарські відносини щодо організації та здійснення господарської діяльності в галузі суспільного виробництва і обігу.

Теорія господарського права виходить з того, що як галузь господарське законодавство окреслене лише господарськими відносинами і не включає всіх нормативних актів (фінансового, адміністративного, трудового права тощо), які теж регулюють відносини у сфері економіки. У такому спеціальному значенні господарське законодавство кодифіковане шляхом прийняття Господарського кодексу.

Друге визначення предмета господарського законодавства тривалий час формулювалося не за предметом регулювання («господарські правовідносини»), а за «критерієм адресата» — за відношенням нормативних актів до народного господарства, адресуванням їх цьому об'єктові. Згідно з цим визначенням господарське законодавство є сукупністю нормативних актів, які регулюють усі, а не тільки господарські відносини у економіці. Таке визначення терміна «господарське законодавство» узагальнювало адресоване економіці цивільне (насправді господарське), трудове, фінансове, земельне, екологічне та інші окремі системи законодавства. Тобто це безмежно широка «суперсистема» законодавства («безмежний нормативний масив»). Прихильники цієї теорії називають господарське законодавство не галуззю, а «нормативним масивом» — терміном, змістовно-понятійні межі якого з'ясувати важко. Він охоплює всі нормативні акти, котрі так чи інакше стосуються народного господарства. З урахуванням того, що і суто господарсько-правових актів у нас дуже багато, наукова цінність цієї теорії досить сумнівна.

Ознаки та особливості господарського законодавства, однією з яких є *комплексний зміст* основних нормативних актів, більш повно характеризують

цю галузь законодавства. Більшість нормативних актів господарського законодавства включає норми двох і більше галузей права.

Як приклад можна навести транспортні кодекси і статuti.

Львотою ознакою і особливiстю господарського законодавства є те, що воно *включає в себе одногалузеві акти господарського законодавства*. Такими, зокрема, слід вважати Положення про поставки продукції виробничо-технічного призначення та Положення про поставки товарів народного споживання. Вони одногалузеві, бо регулюють відносини щодо укладання та виконання відповідних господарських договорів.

Об'єктивною ознакою господарського законодавства є *множинність актів*, зумовлена тим, що:

1) це законодавство регулює різні види господарської діяльності (промислому, будівельну, транспортну, інноваційну тощо), кожен з яких має суттєві особливості, які враховуються у спеціальних актах;

2) в економіці наявні різні форми власності (приватна, колективна, державна, комунальна), що теж відповідним чином диференціює акти господарського законодавства;

3) на території України до цього часу застосовуються окремі акти законодавства Союзу РСР з питань, які не врегульовані законодавством України (в тому числі і стосовно законодавчого регулювання господарських відносин), за умови, що вони не суперечать Конституції і законам України;

4) тривалий час був відсутній кодифікований акт господарського законодавства, натомість, діяла значна кількість актів, прийнятих вищим та центральними органами державної виконавчої влади.

З названих об'єктивних факторів і суб'єктивних причин напрошується висновок про те, що кодифікувати господарське законодавство навіть у великому акті (Господарському кодексі) буде дуже важко. Сьогодні ми це бачимо вже після прийняття Господарського кодексу, який, на нашу думку, так і не виконав до кінця завдання кодифікації.

Наступною ознакою господарського законодавства України є його *поєднання з комерційним правом інших країн та міжнародними договорами з господарських питань*. Воно здійснюється згідно з певними принципами, зазначеними нижче.

Принцип пріоритету спеціальних норм міжнародного договiрного права над загальними нормами господарського права України. Цей принцип сформульований, зокрема, у ст. 50 ГК: «у разі якщо чинним міжнародним договором, згоду на обов'язковість якого надано Верховною Радою України, встановлено інші правила щодо підприємництва, ніж ті, що передбачено законодавством України, застосовуються правила міжнародного договору. Правила міжнародних договорів України, чинних на момент прийняття Конституції України, застосовуються відповідно до Конституції України в пор'ядку визначеному ними міжнародними договорами».

Принцип надання нормам міжнародних економічних договорів статусу національного законодавства України. Законом України від 29 червня 2004 р. «Про міжнародні договори України»¹ чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства і застосовуються у порядку, передбаченому для норм національного законодавства.

Якщо міжнародним договором України, який набрав чинності в установленому порядку, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору (ст. 19 Закону). Якщо такого порядку не встановлено, пріоритет, згідно з нормами міжнародного права, мають норми міжнародних договорів.

Третім принципом поєднання господарського законодавства України з комерційним правом інших країн є право сторін зовнішньоекономічних договорів обрати (погоджувати вибір) право країни, яким визначаються

¹ Відомості Верховної Ради України. — 2004. — № 50. — Ст. 540.

права та обов'язки сторін договорів. Водночас законодавством України встановлено, що у разі відсутності згоди сторін договору про вибір права, що підлягає застосуванню до цього договору, застосовується право відповідно до частин 2, 3 ст. 32 Закону України «Про міжнародне приватне право», при цьому стороною, що повинна здійснити виконання, яке має вирішальне значення для змісту договору, є: продавець, дарувальник, одержувач ренти, наймодавець, позикодавець, підрядник тощо (ст. 44 Закону України від 23 червня 2005 р. «Про міжнародне приватне право»²).

Завершуючи розгляд цього питання, слід зазначити, що поняття «господарське законодавство» охоплює як господарські закони у власному значенні, так й інші нормативні акти з питань господарської життєдіяльності. Це законодавство включає в себе і так зване відомче господарське законодавство. До відомчих нормативних актів належать у такому разі ті, що мають нормативну силу стосовно прав і обов'язків суб'єктів господарських відносин. Це нормативні акти центральних органів виконавчої влади, що здійснюють державне регулювання економіки.

Незважаючи на те, що стосовно господарських відносин впроваджено принципи прямої дії законів і сфера дій відомчого господарського законодавства, таким чином, обмежується, його питома вага у складі господарського законодавства ще досить значна. З метою забезпечення законності актів відомчого законодавства, їх відповідності законам та підзаконним нормативним актам Указом Президента України від 3 жовтня 1992 р. «Про державну реєстрацію нормативно-правових актів міністерств та інших органів виконавчої влади»³ в Україні введено державну реєстрацію відомчих нормативних актів. Її здійснюють: Міністерство юстиції України — щодо нормативно-правових актів міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, органів господарського управління та контролю; Головне управління юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим — щодо нормативно-правових актів міністерств і республіканських комітетів Автономної Республіки Крим; обласні, Київське та Севастопольське міські управління юстиції — щодо нормативно-правових актів обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій, їх управлінь, відділів, інших підрозділів, а також місцевих органів господарського управління та контролю; районні, районні у містах Києві та Севастополі управління юстиції — щодо нормативно-правових актів районних, районних у містах Києві та Севастополі державних адміністрацій, їх управлінь, відділів, інших підрозділів.

До господарського законодавства належать також нормативні акти, які в теорії права називають локальними, або статутними. Це статuti і засновницькі договори підприємств, господарських товариств, господарських об'єднань, положення про структурні підрозділи господарських організацій, у тому числі відособлені (філії, представництва, відділення). Сукупність цих нормативних актів є, з юридичної точки зору, своєрідним елементом господарського законодавства.

По-перше, зазначені акти приймаються (затверджуються), як правило, тими суб'єктами, статутні процедури функціонування яких вони регулюють, тобто підприємствами (щодо державних підприємств діє порядок затвердження їхніх статутів уповноваженими на це органами), товариствами, концернами, корпораціями, асоціаціями тощо. Звідси джерелом юридичної сили статутів, установчих договорів тощо є нормотворчі повноваження саме цих осіб як заснованих на законі соціальних інститутів. Межі таких повноважень визначені законом, тобто статутне право ґрунтується на законі. По-друге, за колом осіб такі акти є «суб'єктними», тобто поширюються лише на тих суб'єктів, що їх прийняли. Звідси визначення *локальні*.

² Офіційний вісник України. — 2005. — № 29. — Ст. 1694.

³ Голос України. — 1992. — 8 жовтня.

§ 2. Нормативні акти господарського законодавства: поняття і види

Визначення нормативного акта господарського законодавства ґрунтується на загальнотеоретичному понятті «нормативний акт».

Нормативний акт господарського законодавства являє собою офіційний письмовий документ компетентного органу держави, який є джерелом норм господарського права, тобто встановлює (змінює) або припиняє норми господарського права.

Норма господарського права — це елемент системи комплексної галузі господарського права. Нормативний акт діє як елемент зовнішньої форми господарського права, елемент комплексної галузі господарського законодавства.

З цього визначення впливають дві основні ознаки нормативного акта господарського законодавства.

Перша стосується змісту, за яким нормативний акт є офіційним джерелом правової інформації про чинні норми права у сфері господарської діяльності.

Друга ознака стосується форми. Нормативний акт — це юридично-технічна форма встановлення, опублікування і застосування норм господарського права.

Як форма, господарське законодавство є основним видом правової інформації, визначення якої дає Закон України від 2 жовтня 1992 р. «Про інформацію»⁴. Згідно зі ст. 22 цього Закону господарське законодавство є «сукупністю документованих або публічно оголошених відомостей про право, його систему, джерела, реалізацію, юридичні факти, правовідносини, правопорядок, правопорушення і боротьбу з ними та їх профілактику тощо».

З метою забезпечення доступу до законодавчих та інших нормативних актів всім громадянам держава забезпечує видання цих актів масовими тиражами у найкоротші строки після набрання ними чинності. Ця норма Закону, на жаль, виконується неналежним чином, особливо щодо підзаконних актів господарського законодавства.

Поняття нормативного акта господарського законодавства багатозначне. Воно визначає різноманітні щодо юридичної сили, форми і сфер дії нормативні акти. Тому вони класифікуються на види шляхом визначення актів господарського законодавства за двома основними критеріями: юридичною силою актів та змістом норм господарського права, які вони встановлюють.

Згідно з *юридичною силою* господарське законодавство функціонує як вертикальна ієрархічна система нормативних актів. Структура цієї системи обумовлена структурою органів законодавчої і державної виконавчої влади, які мають законодавчі і нормотворчі повноваження щодо регулювання господарської діяльності. В ній можна виділити декілька блоків, *головним* з яких є господарське законодавство, що ґрунтується на статтях і нормах Конституції України про власність, про підприємництво, про компетенцію вищих органів державної влади (Верховної Ради, Президента, Кабінету Міністрів) у нормативному регулюванні господарської діяльності.

Згідно зі ст. 5 ГК «Конституційні основи правопорядку у сфері господарювання» правовий господарський порядок в Україні формується на основі оптимального поєднання ринкового саморегулювання економічних відносин суб'єктів господарювання та державного регулювання макроекономічних процесів, виходячи з конституційної вимоги відповідальності держави перед людиною за свою діяльність та визначення України як суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави (ч. 1 ст. 5 ГК).

Конституційні основи правового господарського порядку в Україні становлять: право власності Українського народу на землю, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони, що здійснюється від імені Українського народу органами державної влади і органами місцевого самоврядування в межах,

⁴ Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 48. — Ст. 650.

визначених Конституцією України; право кожного громадянина користуватися природними об'єктами права власності народу відповідно до закону; забезпечення державою захисту прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальної спрямованості економіки, недопущення використання власності на шкоду людині і суспільству; право кожного володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності; визнання усіх суб'єктів права власності рівними перед законом, непорушності права приватної власності, недопущення протиправного позбавлення власності; економічна багатоманітність, право кожного на підприємницьку діяльність, не заборонену законом, визначення виключно законом правових засад і гарантій підприємництва; забезпечення державою захисту конкуренції у підприємницькій діяльності, недопущення зловживання монопольним становищем на ринку, неправомірного обмеження конкуренції та недобросовісної конкуренції, визначення правил конкуренції та норм антимонопольного регулювання виключно законом; забезпечення державою екологічної безпеки та підтримання екологічної рівноваги на території України; забезпечення державою належних, безпечних і здорових умов праці, захист прав споживачів; взаємовигідне співробітництво з іншими країнами; визнання і дія в Україні принципу верховенства права (ч. 2 ст. 5 ГК).

Суб'єкти господарювання та інші учасники відносин у сфері господарювання здійснюють свою діяльність у межах встановленого правового господарського порядку, додержуючись вимог законодавства (ч. 3 ст. 5 ГК).

Другий блок становлять господарські закони. Їх можна класифікувати як: загальні (Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р., Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р., який регулює окремі види господарських відносин і договорів);

закони про види і правовий статус суб'єктів господарювання (закони «Про господарські товариства», «Про акціонерні товариства», «Про колективне сільськогосподарське підприємство», «Про морські порти України» тощо), а також закони, норми яких визначають види та організаційно-господарські повноваження інших учасників господарських відносин (закони «Про Кабінет Міністрів України», «Про центральні органи виконавчої влади», «Про Фонд державного майна України» тощо);

закони про окремі види господарської діяльності (закони «Про зв'язок», «Про поштовий зв'язок», «Про транспорт», «Про залізничний транспорт», «Про автомобільний транспорт», «Про регулювання містобудівної діяльності», Кодекс торговельного мореплавства, Повітряний кодекс України тощо);

Третій блок нормативних актів господарського законодавства становлять так звані законодавчі акти:

а) постанови Верховної Ради України з господарських питань, які були прийняті як акти поточного законодавства;

б) Декрети Кабінету Міністрів з господарських питань, які приймалися Кабінетом Міністрів України на підставі тимчасових повноважень, делегованих йому Верховною Радою України.

Великий за обсягом блок господарського законодавства становлять підзаконні нормативні акти:

а) укази Президента України з господарських питань (наприклад, «Про інвестиційні фонди та інвестиційні компанії» від 19 лютого 1994 р., «Про додаткові заходи щодо вдосконалення діяльності Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку» від 25 вересня 2002 р., «Про державну комісію з цінних паперів та фондового ринку» від 11 грудня 2002 р.);

б) розпорядження Президента України з окремих господарських питань, які видаються як оперативні господарські акти (наприклад, «Про заходи щодо майна загальносоюзних громадських організацій колишнього Союзу РСР» від 24 травня 1994 р., «Про заходи щодо врегулювання відносин заборгованості підприємств» від 14 травня 1997 р.);

в) постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України з господарських питань, які приймаються відповідно до статті 117 Конституції України;

г) господарські нормативні акти міністерств та інших центральних органів виконавчої влади. Ці акти приймаються у вигляді положень, інструкцій, правил тощо, затверджуваних наказами відповідних міністрів. До цієї групи відомчого законодавства належать також акти, прийняті господарськими об'єднаннями (асоціаціями, корпораціями, концернами тощо), та локальні нормативні акти суб'єктів господарювання;

д) нормативні акти господарського законодавства місцевих рад та місцевих держадміністрацій (нормативні господарські акти територіальної дії).

Важливою як у теоретичному, так і в практичному аспекті є загальна класифікація нормативних актів господарського законодавства на види за змістом тих норм господарського права, які офіційно встановлюють ці акти. Залежно від змісту доктрина господарського права розрізняє чотири види актів:

— акти, норми яких є загальними правилами функціонування господарських відносин. Такі норми містяться у кодексах (передусім, в Господарському кодексі), які кодифікують окремі інститути господарського права. Зокрема, Цивільний кодекс кодифікує норми про договірні господарсько-правові інститути: купівлю-продаж, поставку та інші форми обміну; загальний і будівельний підряди; перевезення вантажів; інститут майнової відповідальності господарюючих суб'єктів і т. ін. Щодо окремих видів правовідносин діють спеціальні кодифіковані акти господарського законодавства. Це, зокрема, транспортні кодекси та статuti, загальні правила перевезення вантажів;

— компетенційні акти, які визначають види суб'єктів господарювання та інших учасників господарських відносин, а також їхні права і обов'язки щодо господарювання, тобто господарську компетенцію;

— нормативні документи, що регулюють технічні параметри виробництва та його результати, зокрема технологічні процеси, якість продукції (робіт, послуг), витрати (норми витрат матеріальних і трудових ресурсів, норми виробітку тощо). Формами нормативних документів є, зокрема, стандарти, технічні умови, а також державні будівельні норми і правила;

— нормативні акти, що виражають норми-завдання, тобто визначають своїм адресатам конкретні результати, яких мають досягти суб'єкти господарських відносин при належній правомірній поведінці, а не загальні правила поведінки. Юридично-технічною формою актів цього виду є акти планування, програми (технічна форма) і закони та постанови про їх затвердження (юридична форма).

§ 3. Система господарського законодавства

Крім вертикальної (згідно з юридичною силою актів) системи, господарське законодавство має так звану горизонтальну систему. Вона визначається предметом регулювання у широкому розумінні, тобто видами господарської (продукція, роботи, послуги) і функціональної (управління, фінансування, ціноутворення, стандартизація) діяльності, галузями народного господарства, видами господарських відносин. Отже, основою системи господарського законодавства у такому розумінні є матеріальний критерій, зміст предмета регулювання.

Оскільки на сьогодні господарське законодавство України до певної міри кодифіковане, його система визначається структурою Господарського кодексу.

Господарський кодекс України (ГК) складається з дев'яти розділів: *Розділ I «Основні засади господарської діяльності»* Глава 1. Загальні положення Глава 2. Основні напрями та форми участі держави і місцевого самоврядування у сфері господарювання

Глава 3. Обмеження монополізму та захист суб'єктів господарювання і споживачів від недобросовісної конкуренції

Глава 4. Господарська комерційна діяльність (підприємництво)

Глава 5. Некомерційна господарська діяльність

Розділ II «Суб'єкти господарювання»

Глава 6. Загальні положення

Глава 7. Підприємство

Глава 8. Державні та комунальні унітарні підприємства

Глава 9. Господарські товариства

Глава 10. Підприємства колективної власності

Глава 11. Приватні підприємства. Інші види підприємств

Глава 12. Об'єднання підприємств

Глава 13. Громадянин як суб'єкт господарювання. Особливості статусу інших суб'єктів господарювання

Розділ III «Майнова основа господарювання»

Глава 14. Майно суб'єктів господарювання

Глава 15. Використання природних ресурсів у сфері господарювання

Глава 16. Використання у господарській діяльності прав інтелектуальної власності

Глава 17. Цінні папери у господарській діяльності

Глава 18. Корпоративні права

Розділ IV «Господарські зобов'язання»

Глава 19. Загальні положення про господарські зобов'язання

Глава 20. Господарські договори

Глава 21. Ціни і ціноутворення у сфері господарювання

Глава 22. Виконання господарських зобов'язань. Припинення зобов'язань

Глава 23. Визнання суб'єкта підприємництва банкрутом

Розділ V «Відповідальність за порушення у сфері господарювання»

Глава 24. Загальні засади відповідальності учасників господарських правовідносин

Глава 25. Відшкодування збитків у сфері господарювання

Глава 26. Штрафні та оперативно-господарські санкції

Глава 27. Адміністративно-господарські санкції

Глава 28. Відповідальність суб'єктів господарювання за порушення антимонопольно-конкурентного законодавства

Розділ VI «Особливості правового регулювання в окремих галузях господарювання»

Глава 29. Галузі та види господарської діяльності

Глава 30. Особливості правового регулювання господарсько-торгівельної діяльності (поставка, контракція сільськогосподарської продукції, енергопостачання, біржова торгівля, оренда майна та лізинг, інші види господарсько-торгівельної діяльності)

Глава 31. Комерційне посередництво (агентські відносини) у сфері господарювання

Глава 32. Правове регулювання перевезення вантажів

Глава 33. Капітальне будівництво

Глава 34. Правове регулювання інноваційної діяльності

Глава 35. Особливості правового регулювання фінансової діяльності (фінанси і банківська діяльність, страхування, посередництво у здійсненні операцій з цінними паперами, фондова біржа, аудит)

Глава 36. Використання у підприємницькій діяльності прав інших суб'єктів господарювання (комерційна концесія)

Розділ VII «Зовнішньоекономічна діяльність»

Глава 37. Загальні положення

Глава 38. Іноземні інвестиції

Розділ VIII «Спеціальні режими господарювання»

Глава 39. Спеціальні (вільні) економічні зони

Глава 40. Концесії

Глава 41. Інші види спеціальних режимів господарської діяльності

Розділ X «Прикінцеві положення».

Дискусійним в юридичній науці є питання щодо співвідношення норм ЦК України і ГК України. Домінуючим серед представників науки господарського права є концептуальний підхід, згідно з яким норми ЦК

України носять загальний характер, а норми ГК України регулюють **особливості** майнових відносин у сфері господарювання (регулюючи, крім того, організаційно-господарські і внутрішньогосподарські відносини, які взагалі ЦК України не регулюються).

Як встановлено ч. 2 ст. 9 ЦК України, законом можуть бути передбачені особливості регулювання майнових відносин у сфері господарювання.

Більше того, майнові та особисті немайнові відносини, що регулюються ЦК України, не є предметом регулювання ГК України (абз. 2 ч. 1 ст. 4 ГК України).

Ці положення повністю узгоджуються із закріпленою в ч. 1 ст. 175 ГК України нормою, що, по-суті, конкретизує положення ч. 2 ст. 9 ЦК України, відповідно до якої майнові зобов'язання, які виникають між учасниками господарських відносин, регулюються Цивільним кодексом України з урахуванням особливостей, передбачених цим Кодексом.

Це означає, що суперечності між нормами ГК України і нормами ЦК України немає, оскільки предмети регулювання ЦК України і ГК України різні.

Таким чином, при застосуванні зазначених двох кодексів для регулювання господарських відносин щодо певних конкретних відносин, передусім, мають застосовуватися положення ГК України, а за їх відсутності — положення ЦК України.

Значну групу нормативно-правових актів господарського законодавства становить *система статусних, або компетенційних, законів*, тобто таких, які визначають правове становище суб'єктів господарювання (законодавчий інститут суб'єктів господарювання). Ці закони класифікуються залежно від кола осіб, на які вони поширюються.

Зокрема, це Закон України від 19 вересня 1991 р. «Про господарські товариства», яким визначаються поняття, види, умови створення і діяльності господарських товариств, тобто підприємств, які утворюються і діють на договірних умовах шляхом об'єднання майна і підприємницької діяльності їх учасників. Закон України від 17 липня 1997 р. «Про сільськогосподарську кооперацію»⁵ враховує особливості правового становища кооперативів у сільському господарстві та їх об'єднань. Ще один приклад — Закон України від 19 березня 1996 р. «Про режим іноземного інвестування»⁶, в якому розділ IV «Підприємства з іноземними інвестиціями» врегульовує особливості правового становища підприємства з іноземною інвестицією. Аналогічно регулюється правове становище інших окремих видів підприємств: виробничих кооперативів, колективних сільськогосподарських підприємств та ін.

Іншим інститутом господарського законодавства є група нормативних актів, які регулюють *правове становище об'єднань підприємств*: асоціацій, корпорацій, концернів, консорціумів тощо.

Загальний порядок створення і державної реєстрації об'єднань підприємств регулюється ГК (об'єднань кооперативів у сільському господарстві — Законом «Про сільськогосподарську кооперацію»). До цього правового інституту входять також Декрети Кабінету Міністрів України та укази Президента України про об'єднання підприємств окремих галузей (вугільної промисловості; зв'язку; транспорту та дорожнього господарства; електроенергетичних підприємств; нафтової, газової, нафтопереробної промисловості та нафтопродуктозабезпечення). Сюди відносять і відповідні локальні акти: засновницькі договори, статuti об'єднань.

Об'єднання підприємств створюються відповідно до вимог антимонопольного законодавства України, зокрема Закону від 11 січня 2001 р. «Про захист економічної конкуренції».

Фундаментальним інститутом господарського законодавства є система нормативних актів, які на основі ГК України та ЦК України регулюють

⁵ Відомості Верховної Ради України. — 1997. — № 39. — Ст. 261.

⁶ Там само. — 1996. — № 19. — Ст. 80.

відносини щодо *управління (володіння, користування) нерухомим майном у економіці*. До цього інституту (крім ГК) входять нормативні акти:

про управління державною власністю. Це, зокрема, закони України від 7 жовтня 2010 р. «Про Кабінет Міністрів України», від 21 вересня 2006 р. «Про управління об'єктами державної власності», від 16 червня 2011 р. «Про особливості управління об'єктами державної власності в оборонно-промисловому комплексі»⁷, від 9 грудня 2011 р. «Про Фонд державного майна України»⁸ тощо;

про оренду державного та комунального майна (Закон України від 8 липня 2011 р. «Про особливості оренди чи концесії об'єктів паливно-енергетичного комплексу, що перебувають у державній власності»⁹ тощо;

про приватизацію державного майна (закони України від 4 березня 1992 р. «Про приватизацію державного майна»¹⁰, від 6 березня 1992 р. «Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію)»¹¹, від 13 січня 2012 р. «Про Державну програму приватизації»¹², від 12 квітня 2012 р. «Про особливості приватизації вугледобувних підприємств»¹³ тощо.

Окремим важливим інститутом господарського законодавства є *інститут господарського договірної (контрактної) права*. Значення його обумовлене тим, що інститут господарського зобов'язання і господарського договору є фундаментальним для всіх видів господарських відносин. Діюча система законодавства про договірне господарське право ґрунтується на кодифікованих законах і нормативних актах про окремі види договорів. Кодифіковані акти — це: Господарський та Цивільний кодекси України, що містять норми про зобов'язальне право, окремі види зобов'язань, господарські договори. До цього інституту належать також кодифіковані закони і підзаконні акти України і Союзу РСР, якими регулюються окремі види договорів (поставки — Положенням про поставки продукції виробничо-технічного призначення та Положенням про поставки товарів народного споживання; підяду на капітальне будівництво — Законом України від 18 вересня 1991 р. «Про інвестиційну діяльність»¹⁴; концесії — Законом України від 16 липня 1999 р. «Про концесії»¹⁵).

Законодавство про регулювання ринків капіталу охоплює такі основні закони і декрети:

Закон України від 20 травня 1999 р. «Про Національний банк України»¹⁶, яким визначено юридичний статус, завдання, функції, повноваження і принципи організації Національного банку України;

Закон України від 7 грудня 2000 р. «Про банки і банківську діяльність»¹⁷, який визначає структуру банківської системи, економічні, організаційні і правові засади створення, діяльності, реорганізації і ліквідації банків;

Закон України від 12 липня 2001 р. «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг»¹⁸;

Закон України від 30 жовтня 1996 р. «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні»¹⁹, який визначає правові засади здійснення державного регулювання ринку цінних паперів та державного контролю за випуском і обігом цінних паперів та їх похідних в Україні;

⁷ Там само. — 2012. — № 4. — Ст. 23.

⁸ Там само. — 2012. — № 28. — Ст. 311.

⁹ Там само. — 2012. — № 18. — Ст. 157.

¹⁰ Там само. — 1992. — № 24. — Ст. 348.

¹¹ Там само. — 1992. — № 24. — Ст. 350.

¹² Офіційний вісник України. — 2012. — № 10. — Ст. 359.

¹³ Там само. — 2012. — № 34. — Ст. 1253.

¹⁴ Відомості Верховної Ради України. — 1991. — № 47. — Ст. 646.

¹⁵ Там само. — 1999. — № 41. — Ст. 372.

¹⁶ Там само. — 1999. — № 29. — Ст. 238.

¹⁷ Там само. — 2001. — № 5—6. — Ст. 30.

¹⁸ Там само. — 2002. — № 1. — Ст. 1.

¹⁹ Там само. — 1996. — № 51. — Ст. 292.

Закон від 10 грудня 1997 р. «Про Національну депозитарну систему та особливості електронного обігу цінних паперів в Україні»²⁰, який визначає правові основи обігу цінних паперів у Національній депозитарній системі та особливості електронного обігу цінних паперів в Україні;

Закон України від 23 лютого 2006 р. «Про цінні папери та фондовий ринок»²¹, який регулює відносини щодо розміщення, обігу цінних паперів і провадження професійної діяльності на фондовому ринку;

Декрет Кабінету Міністрів України від 17 травня 1993 р. «Про довірчі товариства»²², яким визначено поняття довірчого товариства, особливості його створення та діяльності;

Декрет Кабінету Міністрів України від 19 лютого 1993 р. «Про систему валютного регулювання і валютного контролю»²³. Він установлює режим здійснення валютних операцій на території України, визначає загальні принципи валютного регулювання, повноваження державних органів і функцій банків та інших кредитно-фінансових установ України в регулюванні валютних операцій, права й обов'язки суб'єктів валютних відносин, порядок здійснення валютного контролю, відповідальність за порушення валютного законодавства;

Указ Президента України від 19 лютого 1994 р. «Про інвестиційні фонди та інвестиційні компанії»²⁴. Затверджене цим Указом Положення про інвестиційні фонди та інвестиційні компанії визначає поняття інвестиційних фондів та інвестиційних компаній, порядок створення та умови їхньої діяльності, здійснення державного контролю, а також заходи щодо захисту інтересів їхніх учасників;

Закон України від 5 липня 2012 р. «Про інститути спільного інвестування»²⁵ (набуває чинності з 1 січня 2015 р.).

Законодавство про страхування (зокрема, Закон України від 7 березня 1996 р. «Про страхування»²⁶) регулює відносини між страховиками (страховими компаніями, створеними у формі акціонерних, повних, командитних товариств або товариств з додатковою відповідальністю) і страхувальниками (юридичними особами та дієздатними громадянами) щодо захисту майнових інтересів громадян та юридичних осіб у разі настання певних подій (страхових випадків) за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати страхувальниками страхових платежів (страхових внесків, страхових премій). Дія цього законодавства не поширюється на державне соціальне страхування.

Законодавство про захист економічної конкуренції, як атрибут правової системи ринкового спрямування, представлене в першу чергу Законом України від 11 січня 2001 р. «Про захист економічної конкуренції», який визначає правові засади підтримки та захисту економічної конкуренції, обмеження монополізму в господарській діяльності і спрямований на забезпечення ефективного функціонування економіки України на основі розвитку конкурентних відносин.

До нього відносяться також Закон України від 26 листопада 1993 р. «Про Антимонопольний комітет України», Закон України від 7 червня 1996 р. «Про захист від недобросовісної конкуренції», який визначає правові засади захисту суб'єктів господарювання і споживачів від недобросовісної конкуренції та інші нормативні акти.

Законодавство про зовнішньоекономічну діяльність. Основним нормативним актом тут є Закон України від 16 квітня 1991 р. «Про зовнішньоекономічну діяльність», який регулює такі види зовнішньоекономічної

²⁰ Там само. — 1998. — № 15. — Ст. 67.

²¹ Урядовий кур'єр. — 2006. — 19 квітня.

²² Відомості Верховної Ради України. — 1993. — № 19. — Ст. 207.

²³ Там само. — 1993. — № 17. — Ст. 184.

²⁴ Урядовий кур'єр. — 1994. — 19 березня.

²⁵ Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 21. — Ст. 103.

²⁶ Там само. — 1996. — № 18. — Ст. 78.

діяльності: зовнішню торгівлю; економічне і науково-технічне співробітництво; спеціалізацію та кооперацію виробництва, науки і техніки; економічні зв'язки в галузі будівництва; транспортні відносини; експедиторські операції; надання різноманітних послуг; банківські (кредитні, розрахункові та ін.) операції. Окремі види зовнішньоекономічних операцій можуть регулюватися спеціальними законами (наприклад, Закон України від 23 грудня 1998 р. «Про регулювання товарообмінних (бартерних) операцій у галузі зовнішньоекономічної діяльності»). Важливу роль в регулюванні господарських відносин у сфері зовнішньоекономічної діяльності відіграють норми Закону України «Про міжнародне приватне право» від 23 червня 2005 р.

Законодавство про нормативні документи (технічні норми) та умови їх застосування. Воно в основному представлене Декретом Кабінету Міністрів від 10 травня 1993 р. «Про стандартизацію і сертифікацію», а також Законом України від 18 листопада 1997 р. «Про державне регулювання видобутку і використання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння та контроль за операціями з ними», Законом України від 11 лютого 1998 р. «Про метрологію та метрологічну діяльність», Законом України від 17 травня 2001 р. «Про стандартизацію» та Законом України від 1 грудня 2005 р. «Про стандарти, технічні регламенти та процедури оцінки відповідності».

Зазначене законодавство:

встановлює правові основи державного нагляду за додержанням стандартів, норм і правил суб'єктами підприємницької діяльності (підприємцями), визначає їхню відповідальність за порушення цих стандартів, норм і правил;

спрямоване на захист інтересів народного господарства і громадян України, має на меті сприяння науково-технічному і економічному прогресу на основі використання результатів вимірювань гарантованої точності, виражених у тих одиницях, що допускаються до застосування, і створення сприятливих умов для розвитку міждержавних зв'язків;

визначає правові та економічні основи систем стандартизації та сертифікації, встановлює організаційні форми їхнього функціонування на території України;

встановлює правові основи державного контролю за видобуванням, виробництвом, використанням, обігом, обліком і зберіганням дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння та контролю за операціями з ними;

визначає правові та організаційні засади розроблення і застосування національних стандартів, технічних регламентів та процедур оцінки відповідності, а також основоположні принципи державної політики у сфері стандартизації, технічного регулювання та оцінки відповідності.

§ 4. Проблеми впровадження господарського законодавства

З прийняттям нового Цивільного кодексу України і Господарського кодексу України загострилася дискусія щодо доцільності існування двох кодексів, внаслідок чого висловлювалися найрізноманітніші пропозиції щодо їх співіснування, найбільш радикальною з яких є пропозиція взагалі скасувати Господарський кодекс.

При цьому аргументи і висловлювання, до яких вдаються окремі представники цивілістичної науки, які висувують або підтримують ідею скасування ГК України, а також висновки, яких вони доходять, спираючись на наведені ними аргументи, не завжди характеризуються науковою коректністю.

Так, на наш погляд, безпідставно стверджується, що Господарський кодекс України створено нібито для опосередкування певного виду діяльності, внаслідок чого робиться висновок, що «з кожного виду діяльності потрібен

кодекс, без якого неможливо визначити, що і як регулювати. Стає очевидною безглуздість прийняття й існування Господарського кодексу України»²⁷.

З цього приводу слід зазначити, що ГК України регулює не діяльність, а «господарські відносини, що виникають у процесі організації та здійснення господарської діяльності...». Так само Водний кодекс України регулює водні відносини з метою забезпечення збереження, науково обґрунтованого, раціонального використання вод для потреб населення і галузей економіки, відтворення водних ресурсів, охорони вод від забруднення, засмічення та вичерпання, запобігання шкідливим діям вод та ліквідації їх наслідків, поліпшення стану водних об'єктів, а також охорони прав підприємств, установ, організацій і громадян на водокористування; Земельний кодекс України — земельні (під ними ст. 2 ЗК України розуміє суспільні відносини щодо володіння, користування і розпорядження землею); Лісовий кодекс України — лісові відносини, тобто суспільні відносини, які стосуються володіння, користування та розпоряджання лісами і спрямовуються на забезпечення охорони, відтворення та сталого використання лісових ресурсів з урахуванням екологічних, економічних, соціальних та інших інтересів суспільства (ст. 2 Лісового кодексу України) тощо. Проте ні в кого існування зазначених кодексів, як актів кодифікації природоресурсно-го законодавства, що, втім, до певної міри регулюють майнові відносини, які є предметом регулювання Цивільного кодексу України, не викликає заперечень.

Можна навести й інші приклади — Повітряний кодекс України, який регулює «діяльність користувачів повітряного простору України з метою задоволення інтересів України та її громадян і забезпечення безпеки авіації» (ст. 2 Повітряного кодексу України) і Кодекс торговельного мореплавства, що регулює відносини, що виникають з торговельного мореплавства (під торговельним мореплавством у Кодексі розуміється діяльність, пов'язана з використанням суден для перевезення вантажів, пасажирів, багажу та пошти, рибних та інших морських промислів, розвідки та видобування корисних копалин, виконання буксирних, криголамних і рятувальних операцій, прокладання кабелю, також для інших господарських, наукових і культурних цілей).

І знову-таки, незважаючи на те, що зазначені нормативно-правові акти не меншою мірою, ніж природоресурсні кодекси, «зазіхають» на предмет правового регулювання ЦК України, їх існування поряд з ЦК України сприймається цілком спокійно.

Отже, в несприйнятті Господарського кодексу лежать, на нашу думку, скоріше суб'єктивні, аніж об'єктивні мотиви.

Потреба в існуванні Господарського кодексу як кодифікованого акта господарського законодавства викликана перехідним періодом розвитку економіки, яка від планової, з централізованою системою керівництва, економіки радянських часів поступово трансформується в ринкову економіку, побудовану на різних формах власності, засновану на принципі свободи підприємницької діяльності, здійснюваної в умовах конкурентного середовища.

На жаль, у силу деяких об'єктивних і, головним чином, суб'єктивних причин здійснити кодифікацію господарського законодавства так, як вона планувалася розробниками проекту Господарського кодексу, не вдалося. Основне, що не вдалося зробити, це чітко розмежувати предмети правового регулювання двох кодексів (на причини цього вказав академік НАН України В. К. Маmuтов²⁸), у зв'язку з чим значна частина норм господарського законодавства (переважно тих, що регулюють окремі види господарських договорів — поставки, енергопостачання, контракти сільськогосподарської

²⁷ Шевченко Я. М. Поняття приватного права як ядра правопорядку, заснованого на ринковій організації економіки / Я. М. Шевченко // Методологія приватного права: сучасний стан та перспективи розвитку (м. Київ, 22—23 травня 2009 р.) : зб. матер. II Міжнар. наук.-практ. конф. «Методология частного права: современное состояние и перспективы развития» / ред. кол. О. Д. Крупчан (гол.), Н. С. Кузнецова, Я. М. Шевченко [та ін.]. — К. : НДІ приватного права і підприємництва АПрН України, 2009. — С. 31.

²⁸ Маmuтов В. К. Развитие хозяйственного законодательства и хозяйственно-правовой мысли в суверенной Украине / В. К. Маmuтов. — Донецк, 2004.

продукції, оренди, лізингу, будівельного підряду, перевезення вантажів, експедиції, факторингу, комерційної концесії тощо) нині включена до Цивільного кодексу. Натомість Господарський кодекс містить частину норм, що багато в чому повторюють положення Цивільного кодексу, але не відображають особливостей правового регулювання господарської діяльності.

Викладене зумовлює необхідність подальшого вдосконалення господарського законодавства, яке б адекватно відображало явища, що відбуваються в процесі розвитку ринкових відносин в економіці. При цьому може йтися, на наш погляд, про два головних напрями вдосконалення господарського законодавства:

1) удосконалення норм ГК України шляхом:

—уникнення невиправданого дублювання в ГК положень ЦК України, якщо це не викликано особливостями правового регулювання певних господарських відносин;

—розширення сфери правового регулювання господарських відносин нормами ГК України (у тому числі — за рахунок вилучення норм «господарсько-правового спрямування» з чинного ЦК України і включення їх до ГК), як акта прямої дії, і за рахунок цього — максимально можливе скорочення кількості актів поточного законодавства;

2) удосконалення норм актів поточного господарського законодавства шляхом:

—приведення їх у відповідність до положень ГК;

—врахування норм ГК при розробці і прийнятті нових законопроектів.

Науковцями Інституту економіко-правових досліджень НАН України (м. Донецьк) розроблений проект «Концепції модернізації господарського законодавства на основі Господарського кодексу України», який містить мету, задачі, способи вирішення і основні напрями подальшої кодифікації господарського законодавства на базі Господарського кодексу України.

Проект Концепції загалом передбачає зазначені напрями, деталізуючи їх і виділяючи, як першочергові, завдання удосконалення законодавства щодо окремих галузей і сфер господарювання.

Зміст проекту Концепції свідчить про те, що розробникам вдалося окреслити практично всі аспекти подальшої роботи над удосконаленням господарського законодавства України, коло яких може змінюватися (з акцентом на ті або інші пріоритети) залежно від конкретних економічних, соціальних та політичних умов, тому зазначений проект міг би бути покладений в основу законодавчої діяльності Верховної Ради України з удосконалення і кодифікації господарського законодавства.

Що стосується пропозицій стосовно декодифікації господарського законодавства шляхом скасування Господарського кодексу, а також пропозицій прийняти так званий Економічний кодекс (предмет регулювання якого окреслити неможливо, оскільки він мусив би регулювати всі суспільні відносини у сфері економіки, в тому числі — адміністративні, трудові, фінансові, податкові, земельні, екологічні тощо) чи Конкуренційний процесуальний кодекс (його прийняття не має відношення до регулювання відносин, що нині регулюються Господарським кодексом, і зможе забезпечити лише регулювання процедури розгляду справ про порушення законодавства про захист економічної конкуренції), а також пропозиції щодо прийняття Інвестиційного кодексу, Інноваційного кодексу тощо, то жоден з цих кодексів не зможе повноцінно замінити вже існуючу, хоч і дещо неповну, кодифікацію у вигляді Господарського кодексу, оскільки не регулюватиме комплекс відносин, що складаються у сфері господарювання — відносини з безпосереднього здійснення господарської діяльності і організації цієї діяльності. Будь-яке відступлення від такого комплексного правового регулювання господарських відносин у їх єдності, закладеного в Господарському кодексі, призведе до того, що єдиний господарський механізм функціонуватиме як людське тіло, від якого відділено голову, — мозок окремо, тулуб окремо.

Із зазначених мотивів не можна погодитися з пропозицією щодо прийняття Закону України «Про основні засади господарської діяльності» від 19 серпня 2008 р., проект якого 11 березня 2010 р. відкликано з Верховної Ради.

Водночас слід вказати на безпідставні, а іноді й відверто спекулятивні гіперболізації так званих «неузгодженостей і суперечностей», що існують між Цивільним і Господарським кодексами, оскільки автори таких висловлювань не беруть до уваги положення ч. 2 ст. 9 ГК України згідно з яким законом можуть бути перелічені **особливості регулювання майнових відносин у сфері господарювання**, тобто тих відносин, що є предметом регулювання Господарського кодексу.

Це застереження є важливим, оскільки в багатьох випадках невідповідність положень ЦК і ГК України якраз і обумовлена особливостями правового регулювання відносин у сфері господарювання.

З іншого боку, в ряді випадків спостерігається встановлення невинуватених і необґрунтованих відмінностей у регулюванні тотожних відносин Цивільним і Господарським кодексами.

Прикладами таких відмінностей можуть слугувати:

- норми, що встановлюють способи захисту цивільних прав та інтересів (ч. 2 ст. 16 ЦК), і норми щодо захисту прав суб'єктів господарювання та споживачів (ч. 2 ст. 20 ГК);

- норми, що встановлюють *припинення юридичної особи* (статті 104, 105, 106, 107, 108 ЦК), і *припинення діяльності суб'єкта господарювання* (ст. 59 ГК);

- норми, якими визначено склад збитків, що підлягають відшкодуванню особі у разі порушення її цивільного права (частини 2, 3 ст. 22 ЦК), і збитків, що підлягають відшкодуванню особою, яка допустилася господарського правопорушення (ч. 1 ст. 225 ГК);

- норми, що встановлюють поняття командитного товариства (ч. 1 ст. 133 ЦК і ч. 6 ст. 80 ГК), товариства з обмеженою відповідальністю (ч. 1 ст. 140 ЦК і ч. 3 ст. 80 ГК) і товариства з додатковою відповідальністю (ч. 1 ст. 151 ЦК і ч. 4 ст. 80 ГК) тощо.

Без сумніву, ці та подібні їм норми ГК України мають бути узгоджені з положеннями ЦК України та інших законів.

Під час модернізації ГК України вбачається за доцільне розкрити зміст таких вживаних у ГК конструкцій, як «внутрішньогосподарські відносини», «організація господарської діяльності», «організаційно-господарські повноваження» тощо, що є виключно господарсько-правовими категоріями, які ніколи не регулювалися і не будуть регулюватися нормами ЦК України.

На наш погляд, ГК України потребує не лише змістовних, а й структурних змін. Наприклад, глава 21 «Ціни і ціноутворення у сфері господарювання» навряд чи повинна бути в розділі IV «Господарські зобов'язання», а глава 28 «Відповідальність суб'єктів господарювання за порушення антимонопольно-конкурентного законодавства» — у розділі V «Відповідальність за правопорушення у сфері господарювання» тощо.

Взагалі варто чітко поділити всі норми ГК України (і, відповідно, його статті) на дві частини — Загальну і Особливу. Норми останньої мають регулювати особливості здійснення господарської діяльності в окремих галузях і сферах господарювання (з урахуванням відмінності між галузями і сферами господарювання), а також спеціальні режими господарювання. Так, невинуватеним видається розміщення норм щодо фінансової і банківської діяльності, страхування, біржової діяльності, аудиту в розділі VI, де йдеться про особливості правового регулювання в окремих галузях господарювання.

Звідси є очевидним, що особливості правового регулювання господарської діяльності в окремих сферах господарювання мають регулюватися нормами окремого розділу ГК України.